

מיכאל שלו על ניסוי וטעייה של וגיל לוי

Levy, Yagil, 1997. *Trial and Error: Israel's Route From War to De-Escalation*. Albany, N.Y.: State University of New York Press.

Trial and Error, ניסוי וטעייה, הוא ספר רב-ממדי ושפתני. אחד מענייניו הוא להציע נוסח מתוקן של ההיסטוריה הצבאית של ישראל, במובנה הרחב ביותר – היסטוריה שהיא גם תולדות הסכסוך וגם תולדות הצבא שיצא למלחמותיו. ההיסטוריה הזו מתרכזת בעיקר בשלבי המפתח של ההסלמה בשנות החמישים והשישים וההתמתנות, הדה-אסקלציה, בשנות התשעים. להוציא התקופה הנוכחית, סיפורו של לוי אינו חדשני. הוא מסכים עם "ההיסטוריונים החדשים" וסבור שישראל יכלה לעשות יותר שלום ופחות מלחמה. הוא גם מרחיב את היריעה ומאמץ את טענתם החשובה של סוציולוגים, כי הצבא מילא תפקיד מרכזי בגיבושו ובשימורו של מבנה הכוח וההזדמנויות הלא-שוויוני של החברה הישראלית.

למעשה, ספרו של לוי הוא הרבה יותר מהיסטוריה של הסכסוך ותוצאותיו החברתיות. מטרתו לחשוף את הקישורים הדריסטיים בין הסכסוך ה"חיצוני" לבין ענייני "פנים" של חברה ופוליטיקה, ובמיוחד את הקשר הסיבתי המוביל דווקא מהמצב הפנימי אל התחום הצבאי. סביר להניח, שחוקרים המשתייכים לזרם המרכזי, במיוחד בישראל, ידחו את הפרדיגמה הזו על פניה. הספר נפתח אמנם בדרך שיה עם התיאוריות המקובלות של יחסים בינלאומיים, אולם עד מהרה הוא עובר לתחומה המסחרר של התיאוריה הסוציולוגית, ומתחיל למעשה לנהל ויכוח עם המחקר הישראלי הביקורתי. כדי להציג את גישתו של לוי בהקשרה, מן הראוי לעמוד על שלושה זרמים ביקורתיים עיקריים, שהופיעו עד כה בספרות.

1. פירוק המיתוס המציג את ישראל ככור היתוך ודחיית התפיסה היהודי-צנטרית של החברה הישראלית. הגל הראשון של סוציולוגיה ביקורתית (שהתרכז סביב כתב העת מחברות למחקר ולביקורת) חשף את הקישורים בין שסעים פרימורדיאליים ומעמדיים בישראל, ועמד על מקורם ביחסי הגומלין בין עוצמה ודיכוי פוליטיים, קונפליקט חברתי וניצול כלכלי.
 2. תיעוד הפער בין דימויה העצמי של ישראל כקורבן רדוף אויבים מחוץ לבין תפקידה התוקפני כמיסוד הסכסוך הלאומי ואף בהסלמתו. ה"היסטוריונים החדשים" מילאו כאן את תפקיד המפתח, אבל הסוציולוגים ברוך קימרלינג ואורי בן-אליעזר קישרו בין אחריותה של ישראל לסכסוך לבין הדומיננטיות של הצבא ושל החשיבה המיליטריסטית בחברה הישראלית.
 3. בדיקת השפעתו של הסכסוך ה"חיצוני" על מוסדות "פנים". הדימוי העצמי של החברה הישראלית היה של ישות יהודית טהורה המוקפת אויבים ערבים עוינים, אך נפרדת מהם. ההשקפה החלופית, מבית מדרשם של סוציולוגים כמו אבישי ארליך, ברוך קימרלינג וגרשון שפיר, היא שהסכסוך וה"ערבים" הם גורמים מרכזיים ואנדרוגניים בעיצוב זהותה התרבותית והמוסרית של ישראל.
- יגיל לוי ביסס את ספרו על ההנחה, שלא ניתן להתעמק אף באחד משלושת התחומים בלי להתייחס גם לשני האחרים. רדיפת המלחמה של ישראל, ובעת החדשה יותר רדיפת השלום, הושפעו

מהאינטרסים של רבדים אֶתגוֹ-מעמדיים בחברה, ואינטרסים אלה בתורם הושפעו מתוצאות המלחמה והשלום. עד לאחרונה פעל מוסד הצבא כגורם מפתח בציר המפגש בין כוחות חיצוניים לפנימיים, וכמו הסכסוך עצמו יש לראותו כמשתנה תלוי ובלתי תלוי כאחד, טובב ומסובב.

בפיתוח תפיסתו זו חוצה לוי גבולות תיאוריים ודיסציפלינריים מקודשים. הוא דוחה את הדיכוטומיה בין החומרי לסימבולי: אינטרסים חומריים השפיעו והושפעו מהשלכות הסמליות על מעמדן ועל עוצמתן של קבוצות שונות, שנודעו לסכסוך ולארגונו החברתי של הצבא. מחד גיסא, האופן שבו ניהלה ישראל את הסכסוך קשור הדוק לרווחים ולהפסדים של קבוצות בעלות עניין בתוצאות המלחמה או השלום. מאידך גיסא, ניהול הסכסוך תלוי לא פחות בהבניה של השיח, בתמורות שחלו בו ולעתים בפירוקו (כולל עלייתו ונפילתו של מה שלי מוכנה "military mind-set"). לוי גם מתנגד לחלוקת העבודה המסורתית בין אנשי המחקר והתיאוריה, העוסקים בפעילות המלחמה ומדיניות החוץ של מדינות לבין מי שמתמקדים בפעילות הפנים. לשיטתו, האינטרסים של המדינה, הקשורים לאינטרסים של קבוצות שליטה, חשובים להבנת התחום הצבאי לא פחות מאשר לניתוח הכלכלה המדינית.

לוי החל לפתח נושאים אלה בשנת 1993, כאשר השלים את כתיבת הדוקטורט שלו ופרסם מעל דפים אלה מסה משותפת עם יואב פלד על מקורותיה הפנימיים של מלחמת ששת הימים. גישות אלה היו שנויות במחלוקת גם בקרב חוקרים ביקורתיים, הפתוחים לרעיון הנועז שלפיו מותר לשאול כיצד אפשר להסביר את האופן שבו מנהלת ישראל את הסכסוך הערבי-ישראלי על פי תהליכים של קונפליקט חברתי ושליטה חברתית (בעבודתו של לוי מדובר בעיקר ביחסים בין אשכנזים למזרחים). היו שמצאו שזוהי גישה דטרמיניסטית מדי. בעיני מבקרים אלה, הרושם היה שלוי טוען כי הרעים תמיד מנצחים (the bad guys always win), גם בעזרת מלחמות מיותרות, במקרה הצורך. על אף הכחשותיו של לוי, נוצר הרושם, שלדעתו קונספירציה של בעלי העוצמה או הכרח פונקציונליסטי הם שגרמו לאירועים כמו מלחמת 1967, על מנת להתגבר על סדקים ומתחים במבנה הקיים של שליטה חברתית, פוליטית וכלכלית.

ניסוי וטעייה מכיל שתי תשובות למבקרים אלה. ראשית, לוי מתאמץ מאוד להדגיש, החל בכותרת שבחר לספרו, שהתפתחותו של הסכסוך באופן שהתאים בקווים כלליים לאינטרסים של המעמד הבינוני והגבוה האשכנזי, לא היתה בלתי נמנעת, אף לא הכרחית. פרטים וקבוצות מועדפים הגיבו בפעולה רציונלית על הרווחים וההפסדים של מעורבות צבאית ותוצאותיה המשניות; הם הגדירו או התאימו את האינטרסים שלהם באופן שיביא לניצול היתרונות ולצמצום העלויות. לא היה כל צורך בקונספירציה כדי שהרעים יוכלו לנצח, ומכל מקום, לפחות חלקם לא תמיד פעלו לפי האינטרס המובהק שלהם, או שפעולה כזו נמנעה מהם. בין מלחמה, אינטרסים ושיח מתקיים אפוא יחס דיאלקטי מורכב. האופן שבו נוצר הקשר ביניהם מצריך בחינה באמצעות התחקות אחר תהליכים היסטוריים, שהיא ההפך הגמור מקריאה טלאולוגית של האירועים. כאשר לוי מתחקה אחר התהליכים, הוא מנסה להבין מדוע חלו בהיסטוריה מפנים מסוימים ברגעים מסוימים באמצעות בחינת החלופות שעמדו בפני הנפשות הפועלות באותה תקופה.

התגובה השנייה של לוי להאשמות התולות בו פונקציונליזם וטלאולוגיה היא היענות לאתגר חדש: הוא משתמש במודל שלו כדי להסביר את השינוי האסטרטגי ההיסטורי, שנקטו בשנות התשעים קבוצות השליטה בחברה הישראלית, כאשר בחרו לצדד בפתרון של שלום עם הפלסטינים ועם מדינות ערב. תמצית הטענה שלו היא שהרעים עדיין מנצחים, אלא שעכשיו משרת השלום את האינטרסים שלהם בצורה מוצלחת יותר מהמלחמה. במסגרת זו לוי חולק על הסברים ביקורתיים קודמים, פסימיים יותר, על אודות האינטרסים שאותם משרתים המשך הכיבוש ומצב האי-שלום. הוא מדגיש, כי ההיסטוריה אינה ליניארית וסטאטית אלא מתעצבת באופן דינמי. לתפיסתו, ההיסטוריה מושפעת מהאינטרסים ומהסתירות המתגלמים במבנה החברה ומהתוצאות הלא-ודאיות של המפגשים בין מבנה זה לבין סביבה חיצונית משתנה.

אני ממליץ בחום על ספר זה. קוראים האוחזים בהשקפות תיאוריות או פוליטיות שונות ימצאו את עצמם נדרשים להגן ואולי אף להרהר מחדש לפחות בכמה אמונות יקרות ללבם, הן תיאורטיות הן מהותיות. הספר גם שופע מידע; רבים מאתנו ימצאו אותו ככלי עזר מועיל לסקירה ואפילו כספר עיון בנושאים רבים בהיסטוריה הישראלית. יכולתו של לוי לספוג ולשלב כמויות אדירות של נתונים מתחומים רבים ניכרת במיוחד בפרשנותו התמציתית למעבר מהסלמה להפשרה, שעושה ישראל בתימינו: "from escalation to de-escalation".

עם זאת, ואין זה מפתיע בהתחשב במטרותיו הגרנדיוזיות של לוי, יש בניסוי וטעייה גם כמה פגימות מהותיות. ראשית כל, המחבר פשוט מנסה לעשות יותר מדי. הקורא מופצץ לא רק במידע אלא גם בטענות תיאורטיות מופשטות ומסובכות. בניסיונו לכסות כל עניין ועניין הוציא לוי מתחת ידיו ספר, שייראה לרבים מן הקוראים מכביד מדי (כותב שורות אלה, שחטא בעצמו בשגיאות דומות, מבין היטב את מצוקת המחבר כאן). לקשיי הנגישות המסוימים של הספר מוסיף סגנון הכתיבה, שהוא נטול השראה ולוקה בחזרות.

הסתייגות נוספת נוגעת לתיזה המרכזית של הספר, שלפיה את מדיניות המלחמה והשלום של ישראל הכתיבו במידה רבה האינטרסים של קבוצות שליטה בחברה, אלא שהשפעה זאת נוצרה באמצעות תהליכים של ניסוי וטעייה. נראה לי שיש הן גבהות רוח הן חוסר טעם בניסיון להוכיח (כפי שניסה לעשות בהקשר דומה Poulantzas, הנזכר בספר בנימה חיובית), כי הבלתי נמנע קורה אמנם תמיד, אך לא משום שהוא בלתי נמנע! "הקשר האמיץ" ("sturdy link", עמ' 23) בין אי-השוויון בחברה הישראלית לבין אופן טיפולה של ישראל בסכסוך התאפיין בעבר ב"בנטיה לשוש אלי קרב" ("bellicosity"), אך לוי טוען שמאז מלחמת לבנון אותו קשר נבנה מחדש דרך התהליך ההפוך. האקטיביזם של השמאל הישן והיוזינת של השמאל החדש "היו אסטרטגיות מקבילות של קבוצות השליטה" (עמ' 142).

אין ספק, שבשני העשורים האחרונים חלקים מהאליטות העסקיות והמקצועיות של ישראל דחפו או תמכו בשינויים במדיניות החוץ והפנים, שבמישרין או בעקיפין תורמים לשעתוק עליונותם. עם זאת, אחרים, שבאו מקרב מפסידי השלום והפתיחות המקבילה למשק העולמי או מדברים בשמם, ביקשו ומבקשים לעצור את תהליכי השלום והפתיחות או לעצב את משמעותם לאופי החברה והמדינה. ההכללה של לוי נכונה ביסודה, אך רק ברמה המופשטת, המצטברת, ובלוי להביא בחשבון התפתחויות דיאלקטיות והפתעות היסטוריות שעשויות לבוא. לכן, טוב עושה לוי בהוסיפו הערות מעודנות יותר. למשל, הוא מצביע על היבטים סותרים בדומיננטיות האשכנזית, כפי שכוונה בעשורים הראשונים לאחר הקמת המדינה. הממלכתיות, שמילאה תפקיד מפתח במיסוד הדומיננטיות הזו, פגעה ברבד באינטרסים של אחדים מהגורמים בממסד. כמו כן, לוי סבור, שצבא העם של ישראל תפקד כאתר לייצור ולשימורו של הפער העדתי, אך גם הקנה למזרחים יתרונות ממשיים (אם כי היו אלה יתרונות ש"בסופו של דבר" שימרו את כפיפותם לאשכנזים). לקראת סוף הספר (עמ' 205-208) טוען לוי, שכיום האשכנזים עשויים לכרות את הענף שעליו הם יושבים, אם מגמת ההקצנה באי-שוויון תביא לדה-לגיטימציה של תהליך השלום והכלכלה הליברלית. אולם הוא מוסיף, שלדעתו הסיכויים להתגייסות נגד זעומים, הן מחמת החלוקות המעמדיות והפוליטיות בין המזרחים לבין עצמם, הן מחמת התהום המפרידה בין נפגעי השלום והליברליזציה היהודים והערבים. הוא מעיר, ששני קווי הפיצול הללו הפכו חומר לפוליטיזציה נלהבת בידיהם של המזרחים עצמם. דומה אפוא שהתחזית של לוי ניתנת לחיזוי: לרעים יש סיכוי טוב לנצח גם הפעם.

המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה והמחלקה למדע המדינה, האוניברסיטה העברית בירושלים

Theory and Criticism

An Israeli Forum

14 / Summer 1999

Editor

Adi Ophir

Editorial Council

Shimshon Zelniker, Chair

Azmi Bishara

Hanina Ben-Menahem

Daniel Boyarin

José Brunner

Sidra Ezrahi

Eyal Dotan

Avigdor Feldman

Ilana Friedrich-Silber

Nurit Gretz

Galit Hasan-Rokem

Israel Gershoni

Hannan Hever

Michael Heyd

Moshe Idel

Adriana Kemp

Baruch Kimmerling

Menachem Mautner

Pnina Motzafi-Heller

Ilana Pardes

Yoav Peled

Dani Rabinowitz

Amnon Raz-Krakotzkin

Yehouda Shenhav

Managing Editor

Sara Soreni

Editorial Secretary

Dana Ben-Amram

Editing

Tamar Mishmar

Galit Shaham-Gutt

Typography

Aryeh Velleman

Supported by the Education and Culture Administration, at the Ministry of Education and Culture.

© 1999 by The Van Leer Jerusalem Institute / Hakibbutz Hameuchad Publishing House, Tel Aviv

תיאוריה וביקורת במה ישראלית

14 / קיץ 1999

نظرية ونقد

منبر اسرائيلي

עורך

עדי אופיר

מועצת מערכת

שמשון צלניקר, יו"ר

סדרה אזרחי

משה אידל

דניאל בויארין

חנינה בן-מנחם

זיוה ברונר

עזמי בשארה

נורית גרץ

ישראל גרשוני

אייל דותן

מיכאל הד

חנן חבר

עורכת-מפיקה

שרה סורני

מזכירת מערכת

דנה בן-עמרם

עריכה לשונית

תמר משמר

גלית שחם-גוט

עיצוב

אריה ולמן

מאמרים (בצירוף דיסק בשפת word או ascii)

אפשר לשלוח למערכת תיאוריה וביקורת,

מכון ון ליר בירושלים, ת"ד 4070, 91040 ירושלים.

E-mail: Margalita@vanleer.org.il

מען לחותמים: הוצאת הקיבוץ המאוחד

טל' 03-5785810; פקס 03-5785811

(לקבלת מידע ולחתימה בכרטיס אשראי)

ת"ד 1432, בני ברק 5114.

דפוס "גרפית" בע"מ, ירושלים

יוצא לאור בתמיכת משרד החינוך והתרבות, מינהל התרבות והאמנות

© 1999 מכון ון ליר בירושלים / הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב

בגיליון הבא

ז'ק דרידה ביד ושם – ראיון

משפט אייכמן ועיצוב זיכרון השואה בישראל

סיפור השואה של ארט שפיגלמן והעכבר

על רועי רוזן, אווה בראון ומותו של היטלר

מה-עצר עד תום ההליכים: דקונסטרוקציה של פסק דין

פורנוגרפיה, הגיוגרפיה, קבלה וסוריאליזם

העיוורון הסוציולוגי בחקר החברה הקיבוצית

ספרים חדשים בפילוסופיה של ההלכה

הציונים המודאגים וה"פוסט-ציונות"